
Hráči české politiky: Občané a jejich politické organizace

Když jsme před dvěma lety plánovali monotematické číslo *Sociologického časopisu* / *Czech Sociological Review* o české demokracii, čekali jsme, že obdržíme návrhy studií, které se na ni zaměří z různých perspektiv. Nabídka abstraktů však nebyla vůbec tak pestrá, jak jsme očekávali, a naše číslo se proto zúžilo na politické chování jednotlivců a jejich skupin. Během procesu přípravy se tematické rozpětí dále redukovalo. Výsledkem je předkládané monotematické číslo, v němž se s výjimkou studie o neparlamentním politickém aktivismu všechny studie omezují na volby a politické strany.

Co by mohlo být důvodem této redukce demokracie na „strany a volby“ v nabídce textů pro naše číslo? Faktorů může být jistě celá řada. Například již jen to, že jsme naše číslo plánovali pro *Sociologický časopis*, který ne všichni čeští politologové považují za „svůj“, mohlo snížit tematickou pestrost. Řada potenciálních autorů do *Sociologického časopisu* jednoduše nepíše.

Mohlo by tímto faktorem ale být i to, že jeden z konkrétních modelů demokracie – její schumpeterovská elitní verze – se v české politice i politické vědě stala modelem demokracie jako takové? Připomeňme, že z hlediska aktérů tento model počítá jen s občany účastnícími se pravidelných voleb a politickými stranami ucházejícími se v nich o jejich přízeň. Nakolik tento přístup odráží chápání demokracie některými současnými elitami, které i více než dvacet let po pádu „komunismu“ aktivní politické chování s výjimkou voleb odmítají jako „nedemokratické“, a dokáží tak přijmout jen jeho minimalistickou a formalizovanou volební verzi?

Tuto otázku naše číslo pouze klade a není na ni v této chvíli schopno poskytnout žádnou přesvědčivou odpověď. Tato a příbuzné otázky vyplývají „mezi řádky“ z jednotlivých příspěvků i jejich struktury. Blížeji se k nim dostává text M. Hadjiisky, v němž autorka ukazuje, jak na počátku 90. let spojila tehdy nastupující elita Občanské demokratické strany diskurs „demokratické normality“ se stranickým pojetím demokracie (a tržním hospodářstvím). Jiné občanské politické organizace se v tomto pojetí dostaly mimo to, co je považováno za projev běžného demokratického provozu. A další inkarnace tohoto stále stejného diskursu, jako jsou „nebezpečí občanské společnosti“, „post-demokracie“ či „ngoismus“, i nadále spoluutvářejí český veřejný prostor a formují sebechápání občanů i společenských vědců. Výsledkem pak mohla být ona výše uvedená redukce, byť jak znovu zdůrazňujeme, možných dalších faktorů je zde celá řada. Pokud by však naše úvaha měla nějaký reálný podklad, považovali bychom to z hlediska schopnosti českých sociálních věd za potenciálně omezující, neboť by je to do budoucna zbavovalo schopnosti reflektovat značnou část toho, co v současné době utváří demokratickou politiku.

Ať tak či onak, naše monotematické číslo přináší pět příspěvků ke studiu s volbami spojeného politického chování jednotlivců a politických stran a jeden příspěvek, který se týká neparlamentního aktivismu. Dva texty se zaměřují na individuální úroveň. Cílem studie Lukáše Linka je vysvětlit, proč mezi lety 1996 a 2010 docházelo k proměnám účasti ve volbách do Poslanecké sněmovny. Jeho vysvětlení je založené na valenční teorii volebního chování, která vysvětluje volební účast jako důsledek očekávaného užitku z hlasování pro konkrétní politickou stranu na základě pozičních a valenčních úvah. Analýzy jsou založeny na čtyřech povolebních dotazníkových šetřeních. Výsledky ukazují, že pokud existuje rozdíl mezi volbami z hlediska toho, jak voliči vnímají očekávaný užitek z hlasování pro některou ze stran, bude v těchto volbách i odlišná výše volební účasti. Konkrétně to znamená, že když dojde k poklesu očekávaného užitku z hlasování agregovaného pro všechny voliče, celková volební účast také klesá, a naopak. Tato zjištění mají důležité implikace pro uvažování o institucionálních změnách, jejichž cílem je přitáhnout voliče k volbám. Tkví-li totiž hlavní důvod účasti v motivaci a očekávaném užitku z hlasování, je řešení nízké volební účasti nutné hledat na straně volební nabídky, nikoli v dalším snižování nákladů na volební účast. Na rozdíl od dřívějších studií volební účasti, které využívaly valenční teorii volebního chování a které pracovaly s proměnnými vázanými na konkrétní kontext voleb, používá Linkova studie odlišnou operacionalizaci očekávaného užitku založeného na valenčních a pozičních úvahách. Tato operacionalizace umožňuje komparaci napříč kontexty různých voleb a mohla by být v budoucnu aplikována při mezinárodním srovnávání.

Text Michaela L. Smitha a Petra Matějů se zabývá vývojem vlivu třídní příslušnosti na volbu strany v České republice v letech 1992–2010. Autoři vycházejí z odlišné trajektorie vývoje sociální stratifikace v západoevropských a postkomunistických zemích, která způsobuje, že česká společnost, která po řadu desetiletí procházela díky rovnostářské politice komunistického režimu procesem destratifikace, zažívá v posledních dvou desetiletích proces restratifikace, v němž se mimo jiné posiluje sociálnětřídní identita člověka. Proto zatímco v mnoha západních zemích vliv příslušnosti k sociální třídě slábne a stejně tak i její vliv na volbu strany, měla by česká společnost procházet opačným vývojem: s posilováním třídní identity lidí by měl růst i vliv třídy na volbu strany. Ve svém textu Smith a Matějů prozkoumávají, zda nárůst sociální stratifikace vede k posilování významu sociální třídy při volbě strany. Výsledky jejich analýz potvrdily, že v uplynulém desetiletí došlo k nárůstu třídní podmíněnosti volby strany. V mezinárodním srovnání jsou tato zjištění atypická, neboť nárůst vlivu sociální třídy bývá v evropských zemích v posledních dekádách omezen spíše na jedny volby, po nichž dochází opět k poklesu vlivu třídy. Tato specifčnost vlivu třídy na volbu strany je v kontrastu se zjištěním, že v Česku roste význam třídy pro volbu strany již čtyři volby po sobě.

Další čtyři příspěvky studují organizační úroveň, tři z nich se zaměřují na politické strany a jeden na nestranický politický aktivismus. Roman Chytilek

a Otto Eibl se pokoušejí odpovědět na otázky ohledně toho, z jakých dimenzí se skládá český politický prostor a jaký je vztah mezi jednotlivými dimenzemi a ideologickou levoppravou dimenzí. Tyto otázky byly již v českém prostředí několikrát řešeny, ale vždy z pohledu jedinců, jejichž tematické preference byly agregovány na úroveň voličů jednotlivých stran. Takto agregované údaje reprezentovaly pozice stran v politickém prostoru. Chytilík a Eibl diskutují různé přístupy ke zkoumání politického prostoru a rozhodují se pro odlišný přístup, který je založen na dotazníkovém šetření mezi experty. Jejich analýzy odhalily z jiných výzkumů již poměrně známý fakt, že levoppravou dimenzi sytí primárně konfliktní dimenze založená na ekonomických tématech, jako je míra zdanění a typ vlastnictví firem. Jejich výzkum navíc ukázal, že tato dimenze se významně překrývá s tématy, která souvisejí s povahou předchozího režimu: vyrovnání se s minulostí v podobě požadavku na zachování/ukončení lustrací, a dále názor na vztah k Rusku a USA. Tato zjištění jsou důležitá v kontextu zkoumání toho, jak se v Česku prosazovaly a ustavovaly konfliktní linie, a podporují argument o ustavení ekonomické dimenze politické soutěže, která byla zároveň propletena s hodnocením minulosti.

V podobném duchu ve svém příspěvku Magdaléna Hadjiisky upozorňuje na roli Václava Klause, který na počátku 90. let ztotožňoval tržní hospodářství s odmítnutím komunistické minulosti a zavedením politického stranictví; vše „zahalené“ v diskurzu návratu k normalitě. Hadjiisky se věnuje zrodu Občanské demokratické strany (ODS). Její kriticky historický přístup nebere existenci politických stran v demokratizujícím se Československu jako něco samozřejmého, ale snaží se ve svém analytickém vyprávění vystopovat zdroje počátku politické strany v souběhu několika možných faktorů, které přispěly nejen k etablování ODS, ale k institucionalizaci politického stranictví jako takového. Hadjiisky na jedné straně potvrzuje to, co je obecně známo, ukazuje totiž význam interakce mezi různými skupinami uvnitř Občanského fóra (OF), z nichž ta kolem Václava Klause prosazovala „standardní model“ stranické soutěže. Na druhé straně však na základě svého výzkumu přináší i nová zjištění především v tom, že zpochybňuje zjednodušující tezi o ODS jako straně „ekonomů“ a naopak ukazuje, že její úspěch spíše než na její ekonomické vizi závisel na významné skupině postnormalizačních „technických kádru“, kteří této vizi po roce 1989 poskytli zapuštění mezi českými regionálními elitami. Jejich klíčová podpora „standardnímu stranictví“ vyplývala z nedostatku jiného způsobu sebelegitimizace, na nějž naopak mohli spoléhat (pražští) bývalí disidenti a obhájci modelu politické organizace, který s politickými stranami primárně nepočítal. Hadjiisky tak mimo jiného přesvědčivě ukazuje, že rozpad OF může být jen stěží vykládán pouze jako výsledek ideologického sporu. Spor totiž zároveň spočíval v odlišném sociálním pozadí postupně se formujících skupin, které se přimkly k odlišným modelům demokratické organizovanosti.

Na vznik nových stran se ve svém příspěvku zaměřuje také Seán Hanley. Reaguje tak na podstatnou proměnu složení českého stranického systému ve vol-

bách do Poslanecké sněmovny (PS) v roce 2010. S pomocí typologie nových politických stran, která sestává ze čtyř typů – očišťovatelé, proroci, mluvčí a projekt „novosti“ – nejprve kategorizuje nově vzniklé české strany a zvláštní pozornost věnuje dvěma, které vstoupily do PS po posledních volbách. TOP 09 podle něj patří mezi v české politice relativně běžné pravostředové „očišťovatelské“ strany, které se staví vůči některé ze zavedených pravostředových stran s projektem, který má přinést návrat k autentické pravicové politice, očistit ji od korupce a cizích ideologických obsahů. Věci veřejné (VV) pak nejlépe odpovídají projektu „novosti“, pro který je charakteristický vágní protikorupční program a ideologicky těžko zařaditelný populistický apel. Hlavní přínos Hanleyho článku spočívá v tom, že přichází s návrhem vysvětlení vzniku jím popsanych politických stran, a poskytuje tak dalšímu výzkumu hypotézy, od kterých se může odrazit v systematické vysvětlující práci. Hanley upozorňuje na to, že vznik různých typů stran je pravděpodobně generován odlišnými skupinami faktorů. Stručně řečeno, podle Hanleyho poskytují příležitosti pro rozvoj nových stran výkyvy ve stranickém systému, národní volby druhého řádu a nastavení systému financování stran. Právě výkyvy stranického systému podle něj vytvořily prostor pro TOP 09. Důležitým faktorem, především u nově vznikajících stran, je jejich schopnost mobilizovat potřebné zdroje. Právě tento faktor podle autora sehrál klíčovou roli při zrodu VV jako celostátní strany.

Číslo uzavírá článek Ondřeje Císaře, Jiřího Navrátila a Kateřiny Vráblíkové týkající se organizací veřejného politického aktivismu, které prosazují své požadavky jinými prostředky než účastí ve volbách. Na základě typologie politického aktivismu, která rozlišuje mezi starými (převážně sociálně-ekonomickými) organizacemi, jejich novými (převážně postmaterialisticky orientovanými) protějšky a radikály, a s použitím konceptů teorie sociálních hnutí text systematicky zachycuje důležité charakteristiky tří typů organizací a skupin. Zaměřuje se přitom na jejich repertoár jednání, vnímání politického kontextu (strukturu politických příležitostí), způsob mobilizace zdrojů a schopnost kooperace s jinými organizacemi (tzv. transakční kapacitu). Text dokládá, že ve třech podobách zachycený český mimoparlamentní aktivismus vykazuje velmi odlišné charakteristiky, jejichž analýze se dále věnuje. Hlavní přínos textu spočívá jednak v tom, že nabízí první systematickou studii nejdůležitějších českých aktivistických organizací a jednak v příspěvku do diskuse o podobě české občanské společnosti. Text ukazuje, že i ty organizace, které nejsou schopny mobilizovat jednotlivce, by mohly ve formě relativně hustých meziorganizačních sítí přispívat ke stabilitě občanské společnosti, a poskytovat tak kanály pro politickou artikulaci postojů a pozic, které by cestu do politického systému jinak hledaly jen obtížně.

Ondřej Císař a Lukáš Linek